

Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття

Світлана Станіславівна Єрмакова¹, Оксана Станіславівна Іванова²,
Марина Сергіївна Буренко³

Опубліковано	Секція	УДК
10.02.2023	Освіта/Педагогіка	378.1(477)

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7664976>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті подано означення поняттям «парадигма», «освітня парадигма», «парадигма вищої освіти». Окреслено особливості парадигми вищої освіти для України з урахуванням існуючих умов. Також систематизовано чинники розвитку сучасних закладів вищої освіти в Україні та поділено їх на три рівні: глобальний, загальнодержавний та інституційний. Охарактеризовано концептуальні засади парадигми вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів, а саме: інформатизація, формування професійної компетентності, технологічність, цифровізація, інноваційність, науковість, неперервність освітнього процесу, безпечність та стабільність, інтернаціоналізація та інтеграція, гуманізація. Доведено, що сучасна парадигма вищої освіти є інтегральною і включає такі компоненти: ключові цінності, критерії та функції, мотиви, норми, завдання та цілі, взаємодія викладача та студентів, стиль управління освітнім процесом, мотиваційно-сміслові установки викладача, зміст освіти, форми й методи навчання, засоби навчання, контроль та оцінка, результат навчання.

Ключові слова: парадигма, вища освіта, чинник, концептуальні засади, компоненти, інтеграція.

Paradigm of higher education under conditions of war and global threats of the XXIst century

Annotation. The article concerns the analysis of paradigm of higher education under conditions of war and global threats of the XXIst century. It is found that the existing challenges and security threats actualize the significance of higher education in the modern society. At the same time, we proved that higher education faces considerable modifications responding the

¹ доктор педагогічних наук, професор кафедри філософії, політології, психології та права Інженерно-будівельного інституту, Одеська державна академія будівництва та архітектури, вул. Дідріхсона, 4 Одеса, 65029, <https://orcid.org/0000-0001-9524-518X>

² кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, психології та педагогіки лінгводидактики факультету бізнесу та соціальних комунікацій, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, 65125, м. Одеса, вул. Кузнечна, 1, <https://orcid.org/0000-0002-8758-1199>

³ кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичної культури і спорту факультету реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи, Комунальний заклад вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради 69017, м. Запоріжжя, вул. Наукового містечка, 59, <https://orcid.org/0000-0001-9369-802X>

realities. The findings showed that traditional approaches to organization of higher education does not make it successful as external drivers change its vectors of development rapidly. The article also defines the notions of «paradigm», «educational paradigm» and «paradigm of higher education». It says that paradigm of higher education is a conceptual model to solve pedagogical tasks and outline the directions of educational process. Also, the paradigm of higher education contributes to efficient organization of the system of education. we described the peculiarities of the paradigm of higher education that is typical for Ukraine considering the existing conditions. Also, the article explains that the trends of development and functioning of modern institutions of higher education in Ukraine are determined by a number of factors. We systematized them and divided into three levels: global, national, and institutional. Besides, we explained the essence of conceptual principles of paradigm of higher education under conditions of war and global threats. They are the following: informatization, formation of professional competence, technological effectiveness, digitalization, innovation, continuity of educational process, safety and stability, internationalization and integration, humanization. On the basis of analysis of scientific literature, we proved that modern paradigm of higher education is integral or unified; it connects all the components and generates new idea to solve the existing problems of higher education. the paradigm includes the following components: key values, criteria and functions, motives, norms, tasks and objectives, interaction between teacher and students, management of educational process, motivational and notional attitudes of a teacher, content, forms and methods of teaching, teaching tools, control and assessment, learning outcomes. Each of these components contributes to the efficiency of the system of higher education.

Keywords: paradigm, higher education, factor, conceptual principles, components, integration.

Вступ

Освіта – пріоритетна сфера суспільного життя, оскільки без освіти неможливо уявити подальший розвиток суспільства, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та укріплення миру. Виклики XXI століття актуалізують значущість освіти, зокрема вищої. Вона розглядається як чинник дієвого вирішення важливих життєвих завдань та адаптації до нових трансформацій. Водночас вища освіта сама зазнає модифікацій, шукаючи ефективні способи реагування на реалії та загрози. Так, минулі роки заклади вищої освіти функціонували в умовах гібридної війни, згодом протистояли глобальній пандемії Covid-19, у 2022 році серйозним викликом стала повномасштабна війна із російською федерацією. Такі якісно нові проблеми вимагають серйозної модернізації, зміни змісту та стратегічної цільової орієнтації вищої освіти, а також імплементації інноваційних технологій та вироблення нових можливостей для адаптації до об'єктивних умов освітнього середовища [1]. Традиційні підходи до організації вищої освіти не роблять її успішною, так як зовнішні драйвери динамічно змінюють їх вектори розвитку, і це відбувається не лише на національному, а й глобальному рівні [2, с. 142]. Очевидно, що з метою пошуку ефективних шляхів адаптації вищої освіти до нових умов, слід окреслити її нову парадигму, яка акцентує увагу на глобальних викликах, формулює нове бачення в умовах війни, передбачає її перспективи на основі ціннісних орієнтирів. Більше того, опис парадигми вищої освіти з урахуванням існуючих локальних та глобальних викликів є важливим, оскільки в подальшому вища освіта допоможе в післявоєнному відновленні України.

Парадигма освіти була предметом багатьох педагогічних, психологічних, філософських та соціологічних досліджень. Так, М. Кириченко [3] описав інформаційно-технологічну та гуманістичну парадигми, Л. Цаповська [4] виокремила компетентнісну парадигму. А. Кучер [5] здійснив компаративний аналіз традиційної та інноваційної

парадигм. В. Желянова [6], Т. Мієр [7] та У. Парпан [8] проаналізували інтегральність парадигми вищої освіти та її поліпарадигмальні прояви. Темою досліджень С. Ілляшенка та Ю. Шипуліної [9], М. Шермана, Е. Пуховського [10], М. Толмач [11], В. Войчека, В. Собчика, Л. Валдемара [12] були цифрова трансформація вищої освіти та впровадження дистанційного навчання як одна із концептуальних засад існуючої парадигми. Г. Клімова [13] описала інтернаціоналізацію як характеристику сучасної парадигми вищої освіти, а В. Ільченко та І. Олійник [14] досліджували інтеграцію вищої освіти. Н. Гварішвілі, Б. Гечбаїя, А. Девадзе [15], М. Олійник детально вивчали тенденції вищої освіти в майбутньому. Водночас С. Гринюк, О. Ковтун, Л. Султанова, І. Зайцева [16] проаналізували вплив пандемії Covid-19 на вищу освіту та трансформацію парадигми вищої освіти, а С. Внучко [17], К. Раджаб [18] досліджували негативний вплив війни на вищу освіту.

Мета статті - дослідити сучасну парадигму вищої освіти та пояснити її трансформації в умовах війни та існуючих глобальних викликів.

Результати

У вузькому розумінні парадигма означає теорію, яка є зразком для вирішення тих чи інших проблем, і є домінуючою протягом певного історичного періоду. Перевірка цієї теорії ґрунтується на трактуванні певного явища, яке спостерігається в даний час, і на передбаченні того явища, яке буде спостерігатися у майбутньому. Прийнятні пояснення та передбачення підтверджують цю теорію доти, доки негативні результати спостережень її не спростують [3, с. 39].

Рис. 1. Чинники впливу на вищу освіту за їх рівнями

Джерело: власна розробка авторів на основі [2]

На думку зарубіжних дослідників [19] освітня парадигма стосується ключових понять, положень та ідей, які описують освіту в певний історичний період і становлять її методологічну основу. Крім того, це вихідна концептуальна модель, яка поєднує теоретичні та методологічні настанови, підходи та стратегії для вирішення освітніх проблем [6]. Звідси випливає, що парадигма вищої освіти – це концептуальна модель вирішення завдань вищої освіти. Така парадигма обґрунтовує і визначає напрямки освітньої практики, сприяє впровадженню дієвих моделей організації вищої освіти. Сучасні зміни у вищій школі є об'єктивно незворотнім процесом, який обумовлений впливом чинників, що визначають вектори трансформації та формування закладів вищої освіти нового зразка. Здатність системи вищої освіти функціонувати в нових умовах та виявляти гнучкі якості є важливою передумовою до нових перетворень, їх адаптації. Тенденції розвитку і ключові аспекти функціонування сучасних закладів вищої освіти в Україні визначаються низкою чинників [2, 15, 19], що впливають на визначення стратегічних напрямків їх розвитку та вироблення нової парадигми, адаптованої до умов війни та глобальних викликів. Систематизація чинників за їх рівнем впливу дала нам можливість поділити їх на три рівні: глобальний, загальнодержавний та інституційний (рис.1).

Будь-яка парадигма розвивається завдяки наявності її основних концепцій та понять, а в подальшому прогнозують та моделюють на ефективне функціонування [5]. На основі аналізу наукових праць вітчизняних [3, 5, 6, 8, 19] та зарубіжних дослідників [10, 15, 19] ми можемо стверджувати, що такими концептуальними засадами є: інформатизація, формування професійної компетентності, технологічність, цифровізація, інноваційність, науковість, неперервність освітнього процесу, безпечність та стабільність, інтернаціоналізація та інтеграція, гуманізація (табл. 1).

Таблиця 1.

Концептуальні засади інтегральної парадигми вищої освіти

Характеристика та опис протидії	Дослідники
1. Інформатизація вищої освіти	
передбачає, що знання та інформація є головною продуктивною силою; забезпечення доступності інформації; підвищення інтерактивності мережевих ресурсів; формування Е-готовності; ефективне використання інструментів підвищення продуктивності інтелектуальної праці.	М. Кириченко [3], В. Войчек, В. Собчик, Л. Валдемар, Й. Покоп'єн [12], П. Све-Чо, Н. Абдул-Вахаб [19]
2. Формування професійної компетентності	
орієнтація на майбутню професію; формування професійної компетентності; моніторинг навчальних досягнень здобувачів освіти; узгодженість освіти і суспільних вимог; практико-прагматична спрямованість освіти; націленість на саморозвиток; формування продуктивної самореалізації та професійних орієнтацій.	Л. Цаповська [4], В. Желанова [6], П. Све-Чо, Н. Абдул-Вахаб [19]
3. Технологічність вищої освіти	
впровадження технічних досягнень в освітній процес; спрямованість потенціалу технологій на удосконалення, урізноманітнення, оптимізацію освітнього процесу; використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій.	М. Кириченко [3], У. Парпан [8], М. Толмач [11], О. Ковтун, І. Зайцева [16], П. Све-Чо, Н. Абдул-Вахаб [19]
4. Цифровізація вищої освіти	

формування віртуальної реальності як простору соціалізації індивіда; організація освітнього процесу з використанням цифрових технологій; запровадження інформаційних систем управління закладом освіти; запровадження дистанційного навчання; мінімізація часових, фінансових, людських ресурсів; перехід від «освіти для всіх до освіти для кожного»; можливість здійснення освітнього процесу в умовах значних пошкоджень матеріальної бази та неможливості забезпечити фізичну присутність учасників.	С. Ілляшенко, Ю. Шипуліна [9], М. Шерман, Е. Пуховський, Й. Камбалова, І. Кдирова [10], В. Войчек, Л. Валдемар, Й. Покоп'єн [12], М. Толмач [11], О. Ковтун, І. Зайцева [16], К. Раджаб [18], П. Све-Чо, Н. Абдул-Вахаб [19]
5. Інноваційність вищої освіти	
спрямованість інноваційної діяльності педагога на вирішення актуальних проблем освіти; застосування освітніх інноваційних технологій; підвищення конкурентноздатності ЗВО; єдність науки і освіти; поєднання державного регулювання і самоврядування; формування інноваційних проєктів за пріоритетними напрямками; інтеграція науки і освіти в міжнародне співтовариство.	А. Кучер [5], С. Ілляшенко, Ю. Шипуліна [9], А. Девадзе, Б. Гечбаія, Н. Гварішвілі [15], С. Гринюк, Л. Султанова, А. Заслужена [16], П. Све-Чо, Н. Абдул-Вахаб [19]
6. Науковість вищої освіти	
дослідницько-орієнтоване навчання; генерування та поширення знань; створення індивідуальної траєкторії освітнього процесу; наближеність аналітично-пошукової, дослідницької, експериментальної діяльності до реального життя.	С. Терепищій [20]
7. Неперервність освітнього процесу	
реалізація концепції самонавчання та освіти протягом усього життя; побудова навчання в контексті безперервного процесу.	У. Парпан [8], К. Раджаб [18]
8. Безпечність та стабільність освітнього процесу	
забезпечення базових потреб всіх учасників освітнього процесу; захист і сприяння продовженню освіти під час пандемії чи збройного конфлікту; розробка та забезпечення національних стратегічних рамок, які містять комплексні заходи для запобігання безпековим загрозам; забезпечити безперервність освітнього процесу.	К. Раджаб [18], С. Внучко [17]
9. Інтернаціоналізація та інтеграція вищої освіти	
відповідність міжнародним стандартам та гармонізацію навчальних планів з навчальними планами європейських ЗВО; підтримка академічної мобільності; створення спільних міжнародних освітніх і дослідницьких програм; наявність інституційної стратегії імплементації міжнародного, міжкультурного і глобального вимірів у зміст освіти.	Г. Клімова [13], В. Ільченко, К. Гуз, І. Олійник [14], А. Девадзе, Б. Гечбаія, Н. Гварішвілі [15]
10. Гуманізація вищої освіти	
імплементація принципів особистісно-орієнтованого навчання; активізація діяльності студентів; створювати активний діалог під час освітнього процесу; врахування освітніх потреб; розвиток креативності; імплементація	М. Кириченко [3], А. Кучер [5], В. Желанова [6], У. Парпан [8], А. Девадзе,

стратегії підтримки; гармонійний розвиток особистості здобувача освіти; встановлення позитивної взаємодії між учасниками освітнього процесу.	Б. Гечбаїя, Н. Гварішвілі [15], С. Внучко [17]
--	---

Джерело: власна розробка авторів на основі [3, 5, 6, 8-10, 12-18, 20]

Освітній процес характеризується поліпарадигмальністю, що означає функціонування освіти як відкритої системи та побудову модернізаційних процесів відповідно до сучасного етапу розвитку суспільства. Водночас це багатовимірність педагогічних явищ і процесів [7]. Сучасна парадигма вищої освіти – синтетичне явище, що свідчить про її інтегральність. Інтегральність – необхідна характеристика сучасної парадигми, яка гармонізує всі компоненти [9]. На основі аналізу концептуальних засад можемо зробити висновок, що парадигма вищої освіти є інтегральною, тобто цілісною, що нерозривно зв'язує усі компоненти та продукує спільну ідею вирішення існуючих проблем вищої школи. Така парадигма може забезпечити впровадження в систему вищої освіти синтетичного знання, що формується на основі реалізації інтеграційних принципів та міждисциплінарних зв'язків. Парадигмальний аналіз сучасної вищої освіти доводить, що: 1) Розкриття концептуальних засад парадигми свідчить про її багатofункціональність; 2) Існуюча парадигма забезпечує цілісне бачення сучасної педагогічної реальності в Україні на основі її багатовимірних явищ і процесів; 3) Аналіз організаційних та дидактичних особливостей організації освітнього процесу в рамках конкретної освітньої парадигми доводить її багатокomпонентність.

Розуміння парадигми вищої освіти як інтегральної моделі, що побудована для розв'язання актуальних проблем освітньої системи, передбачає аналіз її структури, характер і особливості елементів, які є суттєвими для досягнення поставлених стратегічних і тактичних цілей. Інтегральна парадигма вищої освіти функціонує в умовах війни та серйозних глобальних викликів, об'єднуючи структурні компоненти. Зважаючи на дослідження А. Кучера [5] та В. Желанової [9], можемо вичленити компоненти інтегральної парадигми вищої освіти. Вони є наступними:

- 1) *ключові цінності*: навчання для самореалізації, навчання для майбутньої професійної діяльності;
- 2) *критерії та функції*: підготовка до майбутньої професійної діяльності та орієнтація на навчання протягом усього життя;
- 3) *мотиви*: зацікавленість студентів в професійному та особистісному становленні, задоволення від отриманих результатів;
- 4) *норми*: відповідальність учасників за свою діяльність;
- 5) *завдання та цілі*: спрямованість навчання на оволодіння компетентностями;
- 6) *взаємодія викладача та студентів*: створення позитивної атмосфери, готовність студентів до самостійного оволодіння навчальним матеріалом, заохочення студентів до навчальної активності;
- 7) *стиль управління освітнім процесом*: демократичний та гнучкий стиль управління;
- 8) *мотиваційно-сміслові установки викладача*: відкритість особистості викладача, готовність до солідарності, спільної діяльності, активна участь здобувачів освіти в освітньому процесу;
- 9) *зміст освіти*: динамічний зміст освіти, апроксимація до суспільних реалій, реалізація міжпредметних зв'язків;
- 10) *форми й методи навчання*: варіативність форм та методів навчання, перевага інтерактивних методам навчання;
- 11) *засоби навчання*: широке використання ІКТ;
- 12) *контроль та оцінка*: впровадження різних форм контролю та електронних інструментів контролю;

13) *результат навчання*: варіативний з урахуванням рівня індивідуального розвитку та освітніх потреб здобувачів вищої освіти.

Кожен із зазначених компонентів виконує певну функцію і забезпечує життєздатність системи вищої освіти.

Висновки

У ході дослідження ми дійшли таких висновків: 1) Парадигма вищої освіти – це концептуальна модель вирішення її завдань. На теоретичному рівні така парадигма обґрунтовує і визначає напрямки освітньої практики, сприяє впровадженню дієвих моделей організації системи вищої освіти. 2) Тенденції розвитку і ключові аспекти функціонування сучасних закладів вищої освіти в Україні визначаються низкою чинників. У статті була здійснена систематизація чинників за їх рівнем впливу та було їх поділено на три рівні: глобальний, загальнодержавний та інституційний. 3) Було з'ясовано сутність концептуальних засад парадигми вищої освіти. Вони є такими: інформатизація, формування професійної компетентності, технологічність, цифровізація, інноваційність, науковість, неперервність освітнього процесу, безпечність та стабільність, інтернаціоналізація та інтеграція, гуманізація. 4) Сучасна парадигма вищої освіти характеризується інтегральністю та функціонує в умовах війни та серйозних глобальних викликів. Вона включає такі компоненти: ключові цінності, критерії та функції, мотиви, норми, завдання та цілі, взаємодія викладача та студентів, стиль управління освітнім процесом, мотиваційно-сміслові установки викладача, зміст освіти, форми й методи навчання, засоби навчання, контроль та оцінка, результат навчання. Кожен із зазначених компонентів виконує певну функцію і забезпечує життєздатність системи вищої освіти. В подальшому планується дослідити перспективи реалізації інтегральної парадигми вищої освіти в Україні та окреслити орієнтири для закладів вищої освіти на входження до освітнього простору Європи.

Список використаних джерел

1. Пількевич В. ЮНЕСКО у XXI ст.: нові виклики. *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. С. 107-114.
2. Юрчишена Л. В. Формування нової парадигми вищої освіти: драйвери та економічна модель університетів. *Економіка і організація управління*. 2021. № 2 (42). С. 142-153. DOI 10.31558/2307-2318.2021.2.14
3. Кириченко М. Інформаційно-технологічна та гуманістична парадигма ідеології інформаційного суспільства доби глобалізації та інформаційної революції. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2018. № 58. С. 37-45.
4. Цапівська Л. С. Компетентнісна освітня парадигма як цільова спрямованість освіти в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2020. № 2(29). С. 125-129.
5. Кучер А. В. Традиційна й інноваційна парадигми навчання у вищій школі. Проблеми гуманітаризації освіти у закладах вищої освіти України: збірник наукових праць Всеукр. наук.-практич. конф. Кам'янець-Подільський, 2020. С. 120-124.
6. Zhelanova V. Paradigm Space of Modern Higher Education in Ukraine. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. 2020. № 7(1). P. 32-40.
7. Мієр Т. Сутність освітніх парадигм і поліпарадигмальних проявів у багатовимірній педагогічній реальності та особистісній самореалізації студентів під час Е-навчання. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 34 (2). С. 73-83. DOI: 10.28925/2311-2409.2020.34.9

8. Парпан У. Парадигма вищої освіти в умовах інтеграційних викликів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2018. № 889(17). С. 30–36.
9. Ілляшенко С. М., Шипуліна Ю. С., Ілляшенко Н. С. Цифрова трансформація освітньої діяльності закладів вищої освіти України в умовах війни. Вища освіта за новими стандартами: виклики у контексті діджиталізації та інтеграції в міжнародний освітній простір: матеріали Міжнар. наук.-метод. конф. Харків, 2022. С. 7-10.
10. Sherman M., Puhovskiy E., Kambalova Y., Kdyrova I. The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study). *Futurity Education.* 2022. № 2(3). P. 13-22. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.30
11. Толмач М. Цифрові технології в освіті: можливості й тенденції застосування. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері.* 2021. № 4(2). С. 159-171. DOI: 10.31866/2617-796X.4.2.2021.247474
12. Wojciech W., Sobczyk W., Waldemar L., Pochopień J. Future educator's digital learning assets: global challenges of our time. *Futurity Education.* 2021. № 1(2). P. 32-41. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.17
13. Клімова Г. П. Інтернаціоналізація вищої освіти в умовах глобальних викликів. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2021. № 1 (48). С. 185-205. DOI: 10.21564/2075-7190.48.224425
14. Ільченко В., Гуз К., Олійник І. Інтеграція змісту освіти як виклик часу. *Витоки педагогічної майстерності.* 2019. № 24. С. 85-89.
15. Devadze A., Gechbaia B., Gvarishvili N. Education of the future: an analysis of definitions (literary review). *Futurity Education.* 2022. № 2(1). P. 4-12. DOI: 10.57125/FED/2022.10.11.1
16. Grynyuk S., Kovtun O., Sultanova L., Zheludenko M., Zasluzhena A., Zaytseva I. Distance Learning During the COVID-19 Pandemic: The Experience of Ukraine's Higher Education System. *The Electronic Journal of e-Learning.* 2022. № 20(3). P. 242-256.
17. Внучко С. М. Політологічна освіта в умовах війни та глобальних викликів XXI ст. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів XXI століття : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації. Одеса, 2022. С. 95-98.
18. Rajab K. D. The effectiveness and potential of E-learning in war zones: An empirical comparison of face-to-face and online education in Saudi Arabia. *IEEE Access.* 2018. № 6. P. 6783-6794. DOI: 10.1109/access.2018.2800164
19. Swee-Cho Goh P., Abdul-Wahab N. Paradigms to Drive Higher Education 4.0. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research.* 2020. № 19(1). P. 159-171, DOI: 10.26803/ijlter.19.1.9
20. Українська освіта в умовах війни: монографія / за наук. ред. С. О. Терепищого. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.